

ՊԱՏՄԱ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՆՆԱ ԱՐԵՎՇԱՅԱՆ

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎԻ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԸ ՈՐՊԵՍ Ե ԴԱՐԻ ՆԱՅ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՊԱՇՏՈՆԵՐԳՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐ

Նորս՝ակադեմիկոս Սեն Արևշայանի
75-ամյակի առթիվ

Մատենագրական և մշակութային ժառանգության հայացման լայն շարժումը և դա-
րում մեկնողական, ջատագովական, հայրաքանական, պատմագիտական և վկայաբանա-
կան գրականության հետ մեկտեղ ընդգրկել էր նաև կանոնագրությունը և պաշտոնա-
գրությունը: Այբուբենի ստեղծումից և թարգմանական եռանդուն գործունեությունից զատ
Մեսրոպ Մաշտոցը և Սահակ Պարթևն իրենց աշակերտների օգնությամբ անմիջական
մասնակցություն բերեցին պաշտոնեագրության ձևավորմանն ու հայացմանը, որը մինչ այդ
տարվում էր հումարեն և ասորերեն: Դեռևս Ե դ. 20-30-ական թթ. հայերեն թարգմանվեցին
Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նյուսացու, Գրիգոր Նազիանզացու, Կյուրեղ Երուսաղեմա-
ցու, Եփրեմ Ասորու և վաղ քրիստոնեության երևելի այլ հեղինակների ճառերը, աղոթք-
ներն ու քարոզները, կցուղները և այլ հոգևոր երգեր: Դրանց զուգահեռ ստեղծվում էին
ինքնուրույն անմատիյա երկեր, որոնք սկզբնավորեցին ազգային դպրության ոսկեդար-
յան վերելքը:

Հայ երաժշտական միջնադարագիտության տեսանկյունից դեռևս չեն լուսաբանվել
Սահակ Պարթևի հեղինակած եկեղեցական Կանոնները¹, որոնք կարևոր պատմական
վավերագիր են նաև Հայ Եկեղեցու պաշտոնեագրության ուսումնասիրման համար՝ առնչ-
վելով մեր մյուս երաժշտա-ծիսական մատյանների հայացման և կազմավորման գործըն-
թացին: Այդ Կանոնները պատկերացում են տալիս թարգմանչաց ժամանակաշրջանի մի
շարք իրողությունների և տակավին խմորումներ ապրող հայոց ծիսակարգի վերաբերյալ:

Տվյալ Կանոնների համադրությունը Ե դարի մեր պատմիչների երկասիրությունների և
այլ վավերագրերի հետ հստակեցնում է ոսկեդարյան հայ իրականությանն առնչվող և այդ
ժամանակի հասարակությամբ հուզող երևույթների, այդ թվում՝ պաշտոնեագրությամբ ա-
ռաջադրվող պահանջները Եկեղեցու հովվապետի կողմից:

Կանոններն աչքի են ընկնում շրջահայացությամբ, լայն աստվածաբանական գիտա-
պաշարով: Օրենսգրքին հատուկ խիստ շարադրանքը շնչում է իմաստությամբ և բարությ-
յամբ, սևեռուն մախանձախնդրությամբ արծարծվող հարցերի մկատմամբ:

¹ Տե՛ս Կանոնագիրը Հայոց, հո. Ա, աշխատասիրությամբ Վազգեն Հակոբյանի, Երևան, Հայկական ՍՍՌ
Գիտությունների Ակադեմիայի հրատ., 1964, էջ 368-379:

Ինչպես նշված է ԽԴ հոդվածում՝ «Այս սահմանադրություն կարգաց գրեցաւ հրամանաւ երանելոյն Սահակայ մեծ Հայրապետի Հայաստան աշխարհի, ընկալելալ ի քաջ մահատակէն՝ ի տեսունէն Գրիգորէ՝ թարգմանեցաւ միայն լուսնէ ի հալ»:

Կանոնների մի շարք պարբերություններ վերաբերում են ժամագրքի, Պատարագամատուցի, «Մաշտոց» ծիսարանի և Տոնացույցի կազմավորմանը:

Անդրադառնալով Սաղմոսարանի կիրառությանը, որը կազմում էր ժամագրքի ատաղձը, և որի հայացմանը մեծ նպաստ բերեց հենց ինքը՝ Սահակ Պարթևը, իր հեղինակած գիշերային ժամի չորս երգեցիկ քարոզներով և նրանց կից աղոթքներով² (որոնցով փաստորեն հիմք է դրվում հայոց հնագույն Սաղմոսարան-ժամագրքի ինքնուրույն ազգային նկարագրի ձևավորմանը), մեծ Հայրապետը գրել է. «Եւ պաշտօն սաղմոսեղծութեանն անխափան լիցի ի տուրմջեան եւ ի գիշերի, ըստ արիմակի մայրաքաղաքացի՝ հաւրն հովուապետի. զի ամենայն ումեք չէ արեւն եւ իշխանութիւն յապաղել զայն կարգ պաշտաման, կամ նորաձեռութիւնս ինչ առնել, այլ միշտ ի միմ յարամալ»⁴: Կամ՝ «Զամառն զխաւոր քահանայն հանապազորդեալ յեկեղեցոյն կացցէ, եւ այլ ընկերքն շաքաթօք առ մմա փոխանակաւ կացցեն, զի պաշտամունքն տուրմջեան եւ գիշերոյ մի՛ խափանեցին, վասն զի այդ է գործ մշակութեան եւ նոյն պատիւ»⁵: «Բահանայք միաբան կատարեսցեն զպաշտունն, եւ զպատարագ ազապացն առանց Աւետարան կարդալոյ մի՛ իշխեսցեն քահանայք մատուցանել»⁶:

ԼԲ զլուսն անդրադառնում է ծիսակարգի և տոնակարգի այլևայլ հարցերին, այսպես. «Զպտուղս զմախմեաց կարգեալս՝ եւ զամենայն ընծայս ուխտից զԶատկաց եւ ազապաց եւ զայլոց տամից՝ ժողովրդականք սիրով եւ լրջմտութեամբ հատուցեն յեկեղեցիս, որպէս արեւն է. զոգւոյ եւ զմարմնոյ պատճառս կենդանութեան մի արգելեալ խափանեցեն եւ խափանեցին ի կենդանեաց ոգւոց: Իսկ եթէ ոք կամակարութեամբ ապստամբեալ յիրմէ քահանայէն եւ ի վանաց՝ արտաքոյ իւրոյ եկեղեցոյն ի վանս ուրեք կամ յանապատս զպտուղս եւ զպատարագս մատուցէ՝ այնպիսին ինքն եւ ընդունալքն հեռի լիցին յաւրհոնութենէ և ի հաղորդութենէ ընկերաց հանդերձ ընտանեալք, մինչեւ ապաշխարեսցէ եւ տուժեսցի յեկեղեցոյ, վասն զի եղև պատուիրանազանց եւ աստուածամարտ»:

² Այդ մասին մանրամասն տե՛ս մեր հոդվածը՝ «Բարոգի ժանրը հայ հոգևոր երգաստեղծության մէջ», «Պատմա-քանասիրական հանդես», 1992, թիվ 1-2: Նույնը Ֆրանսերէն՝ A. S. Arevchatsian, La Proclamation melodisec dans le Chant Sacre Armenien, "Revue des Etudes Armeniennes", 24, 1993.

³ Մայրաքաղաք՝ եզրի կապակցությամբ տե՛ս Պ. Մուրադյան, Բնագրագիտական դիտարկումներ խորենացու Պատմության հեղինակային իսկագրի վերականգնման ուղղությամբ («Հայկազյան Հայագիտական Հանդես», ԻԱ., 2001, էջ 81), ուր նկատել է, որ «այստեղ խոսքը ճիշտ խորենացու հիշատակած սպուղների (ակմիեների՝ անմիջների) միաբանության՝ վանք-մայրաքաղաքի հովվապետ հոր մասին է: Սպուղները նույն ակմետներն են, որոնց կարգին է դասում Կորյունը իր ուսուցչին՝ Մաշտոցին. «ուստի եւ հրաման ելանէր՝ վալելույ մեծարանօք զՍուրբն՝ Ակումիտ անուն կոչելոյ», տե՛ս Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, բնագիրը, ձեռագրական այլ ըմբերցվածներով, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Մ. Աբեղյանի, Երևան, Հայպետհրատ, 1941, էջ 64-65:

⁴ Կանոնք, Գ:

⁵ Կանոնք, ԺԵ:

⁶ Նույն տեղում, էջ 383:

ատարիմն կոչեցա՝ զնոյն ուսուցանէր ի պատուիրելն իւրում Սաւուդայ. «Իբրեւ գնացես յինէն՝ հանդիպեսցիս եկեղեցւոյ՝ պարու մարգարէից մարգարէացելոց»:

Այնուհետև դրսևորվում է Սահակ Պարթևի աստվածաբանական խորն իմացությունն ու հմտությունը, ճարտասանական իր ողջ վարպետությամբ, իբրև քարոզչի. «Տեսանես, զի ոչ եթէ զխորանն կոչէ եկեղեցի, յորում կայր արկղն կտակարանաց, եւ միւս խորանն, որ կոչէր սրբութիւն, այլ զհաստացեալ ժողովորդն անտարանէ: Վասն այնորիկ եւս առաւել բարձրագոյն եւ առաքեալն Պաւլոս նորագոյնս իմն եւ յաւետ հրաշալիս, քանզի ցուցանէ զեկեղեցի անդրանկաց գրեղոց ոչ յերկրի, այլ յերկինս, որոց անուանք գրեալ են ի դպրութեան կենաց: Տեսէ՞ր զճշմարիտ հիմն եկեղեցւոյ, վասն որոյ Փրկիչն ասաց խնդալ զառաքեալսն, թէ «Խնդացէ՛ք զի անուանք ձեր գրեալ են ի դպրութեան կենաց» եւ զանապական, որոյ սկիզբն կալաւ շինելոյ յերկրի, որ անցանելոց է, եւ աւարտեցաւ ի կատարս երկնից բարձրութեան»:

Լէ հոդվածի բովանդակությունը վերաբերում է եկեղեցու խորհրդին և նպատակին. «...զի՞նչ է եկեղեցի: Այլ ոչ եթէ արհամարհել ինչ ուսուցանեմք զշինուածովք պատուեալ զտեղիսն, որ անուանին ժողովրդանոցք, քանզի ի նոսա ժողովին քահանայք ու մանկունք ուխտի եւ պաշտամեայք Աստուծոյ՝ կատարել զաղաթս եւ զխնդրուածս, վասն որոյ եւ աղաթարանք կոչին եւ սրբարանք. եւ հաստատեալ կայ ի նոսա Տէրունական սեղանն, յորոյ վերայ զհացն եւ զգինին պատարագեմք, յարինակ կենդանարար մարմնոյ եւ արեանն Բրիստոսի, որ միշտ անծախապէս բաշխի ի մեզ ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց. եւ ի նոսա կայ ուղղեալ աւագան մկրտութեան, որով լուսաւորեայք վերստին ծննդեամբ եւ Հոգւովն Սրբով, դրոշմիմք ի յոյս կենացն յաւիտեանականաց. եւ հանապազ անդր զումարելով՝ լսեմք սաղմոսերգութիւնս եւ զպատգամս պատուիրանացն Աստուծոյ»:

Խ զլուխն ամբողջությամբ նվիրված է V դ. Հայոց Եկեղեցու կողմից կանոնակարգված տոներին՝ դառնալով քննվող վավերագրի կարևորագույն մասերից մեկը. «Տաւն սրբոյն Յովհաննու Մկրտչի եւ վկայի, զոր նախակարգեաց առաքեալն եւ խոստովանողն Բրիստոսի եւ հայր վերստին նորոգման բոլոր Հայաստան աշխարհիս Գրիգորիոս՝ ի վանս, զի ուխտադրութեան պահաւք հաստատեցաւ: (...) Եւ տաւն ամենայն մարտիրոսաց զոր մատուռն կոչեմք: Վարդավառին մատաղենիքն միայն պտուղ յամենայն արմտեաց քոռ քոռ ի ժողովրդականաց և յամուսնացելոց քահանայիցն յառաջին արմտեացն, այսինքն լընտրոցն, զի զեղծցին կայք ցորենոյ եւ հնծանք գինւոյ եւ յիւղոյ: (...) Տաւն սրբոյ Յայտնութեանն, եւ քառասնորդք նորա, եւ Տեառնընդառաջն, եւ Առաջատր պահոցն կատարումն: Տաւն միջնոց քառասնորդոցն Ջատկին, ար Ղազարու, մեծ հինգշաբաթի Ջատկին, յորում Կենարարն մեր աւանդեաց աշակերտացն զխորհրդոյն նորոյ ուխտիս: Երկուշաբթի Ջատկին ընծայիք եւ հաճոյակատար ածուիք դիր Ջատկին, տաւն Ամբաստնայոյ Տեառն յերկինս, տաւն Վախճանելոցն յեւս հրոտից ամսոյ:» Ծարունակում է կաթողիկոսը. «Իսկ ամուսնացելոց քահանայիցն եղիցին տաւք շաբաթն՝ Ջատկի, եւ Ջատկին սուրբ, եւ երկրորդ Ջատկին եւ յերկրորդ Ջատկէն ի վեր կիրակէքն ամենայն եւ Պենտեկոստն եւ տաւն սրբոյ Աստուածածնին եւ Վարդավառն: (...) Եւ տաւն Բարեկենդանին եւ Ողորոմեանն մեծ, որ թարգմանի բարեբանեալ ար» (Կանոն ԽԳ):

յետ սրբոյն Գրիգորի ԾԺԱ, ամի մինչեւ ցայն վայր՝ հնովն վարեին: Արար սուրբ Սահակ եւ ԳԴ քարոզան զգիշերոյ եւ զնոցին աղաթսն:

Իսկ զՀիմնարկէք ու զԵկեղեցոյ աւրհմեք, եւ զՍրբել տաճարի, եւ ժամահարի, եւ սկի եւ մաղվմայի, եւ հանդերձի սպասու եւ աազան եւ Մկրտութիւն առնել, եւ խաչ արհմել եւ Պսակ դնել, եւ պահոց քարոզան եւ աղաթսն, զայդ Մանդակունի է արարեալ, որ ԺԴ թիւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ մինչեւ ցաւ»⁸:

Ցուցակի մյուս խմբագրությունն այսպէս է ավարտվում. «Շարադրություն կարգադրությունն ք. ցուցակիս, զոր մակարդեալ ք. հարն Մաշտոցի ի պայծառութիւն սրբոյ եկեղեցոյ, եւ ի պարծանս մանկանց մորիս, ի դաստիարակութիւն մոցա եւ յուսումն. եւ ի յաստատութիւն հաւատացելոց Ս. Երրորդութեան: Այս ամենայն ի հրամանէ սրբոյն Սահակայ Պարթեւի ձեռամբ Մովսէսի գրչի, մորոգեցաւ ի Հայք, ի փառս Աստուծոյ»⁹:

Ակնհայտ է խմբող առարկա Կանոնների և Օրհնութեամբեր ցուցակի միջև եղած կապը: Վերջինս բավական մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Սուրբ Սահակի լայնածավալ գործունեության մասին, որն ուղղված էր նախևառաջ Հայ Առաքելական Եկեղեցու ծիսակարգի ու պաշտոնեղբայրության կարգավորմանն ու բարելավմանը:

Իսկ ի՞նչ կնշանակեր նվիրվել կանոնագրությանը: Դա նշանակում էր՝ տարբեր ծիսական կանոնների նաև երաժշտական ձևավորման մասին հոգալը և համապատասխան երգասացություններ հեղինակել-հմշկեցնելը: Պատահական չէ, որ երկու վավերագրերում էլ հիշատակված են Ավագ շաբաթվա, մասնավորապես՝ Ղազարու հարության (Կանոնք), Ավագ հինգշաբթի օրերը (Կանոնք և Օրհնություններ ցուցակ), Տոն Վախճանելոց, այսինքն՝ մեռելոցը (Կանոնք և Օրհնություններ ցուցակ), գիշերային ժամի չորս քարոզներն իրենց աղոթքներով (Օրհնություններ ցուցակ) և այլն:

Այս համատեքստում Սահակ Պարթև Կաթողիկոսը մեր առջև հանում է իբրև վիթխարի մի անձ՝ եկեղեցական խոշոր գործիչ, հայրապետ, ազգային գրի և դպրության ստեղծողներից մեկը, աստվածաբան, ծիսագետ, նաև՝ Մեսրոպ Մաշտոցի հետ միասին ազգային շարականերգության հիմնադիր: Նրա ներդրումը Հայ Առաքելական Եկեղեցու պաշտոնեղբայրության ձևավորման մեջ դժվար է գերազանահատել:

⁸ Նույն տեղում, էջ 19-21:

⁹ Նույն տեղում, էջ 21: